

OD HILELISMU K HOMARANISMU

Ruth J. Weiniger

15. prosince slaví esperantisté Zamenhofův den (*Zamenhofa tago*) či Den esperantské literatury (*Tago de Esperanto-literaturo* či *Esperanto-Librotago*). Tento den uvedl L. L. Zamenhof první verzi tohoto „univerzálního jazyka“. Je málo známé, že Zamenhof esperanto zamýšlel jako jednu část nábožensko-humanistického konceptu sjednocení lidstva. Ten vznikl jako reakce na nacionalismus a s ním související národnostní spory v tehdejší východní Evropě.

Sledovat peripetie tohoto projektu i jeho vlivy na současnost je pro religionistu sondou do (někdy překvapivých) spojení mezi různými myšlenkovými a duchovními proudy 19. a 20. století.

Projekt umělého jazyka a jeho náboženské souvislosti

Ludwik Łazarz Zamenhof (1859-1917) se narodil v Białystoku, příslušejícím v oné době k carskému Rusku, v rodině ovlivněné židovským osvícenstvím (*haskala*). Jeho otec byl učitelem němčiny a knihovníkem významné polsko-židovské rodiny a podle některých pramenů též carským cenzorem německojazyčných novin a knih psaných v jidiš a hebrejsky.¹ Rodinné prostředí se tak přirozeně vyznačovalo vlivem několika jazykových a kulturních okruhů: židovskými náboženskými tradicemi, vlivy německého a německo-židovského osvícenství, etabloující se jidiš kulturou a samozřejmě ruskými i polskými duchovními proudy 19. století.

Malý Lazar se od dětství setkával se sociálními a etnickými problémy. Formoval se nacionalismus a antisemitismus. Židé, žijící v měnicím se pohraničí Ruska a Polska, si uvědomovali postupující národní sebeuvědomování zdejších menšin: Němců, Bělorusů a Litevců. Pro Židy samotné pak bylo otázkou, jak a podle jakého klíče identifikovat sebe. Nabízely se tři možnosti či jejich kombinace: území, náboženství a jazyk. Směry, jimiž se ubíralo řešení, byly také tři: asimilace, autonomismus a sionismus. Zamenhof, jak dále uvidíme, si našel specifickou kombinaci všech těchto možností. Již od gymnaziálních let osciloval mezi sionismem² a univerzálním humanismem, s nímž se v různých pojetích setkával u německých osvícenských myslitelů. Mezi sionismem v pojetí Achad Ha-Ama

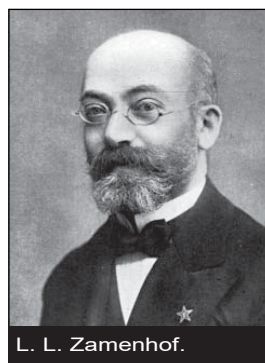
a *haskalou* na jedné straně a litevsko-židovským tradicionalismem na straně druhé osciloval též Lazarův otec Mark.

Od pátého ročníku gymnázia Lazar pracoval na projektu univerzálního jazyka, jehož první verzi coby „*Lingwe Uniwersala*“ rozšířil v oktávě mezi spolužáky a nový jazyk s nimi „zasvětil“ 15. 12. 1878. Podle svědectví účastníků zpívali nadšení gymnazisté kolem stolu, na němž ležela první gramatika a slovník nového jazyka píseň: „*Nepřátelské hradby mezi lidmi / padněte, padněte nyní! / Celek lidstva v rodinu / spojití se musí.*“³

Během studia medicíny (lingvistiku mohl téměř celý život provozovat jen jako koníček za pozdních večerů) se Zamenhof (soudě podle korespondence a novinových článků) přikláněl k různým variantám sionismu, po návrzích na vytvoření židovského státu jako součásti USA se nakonec přiklonil k myšlence osídlení Palestiny. Ačkoliv zpočátku dokonce uvažoval o vysídlení, nejpozději v roce 1884 již jeho sionistické nadšení ochladlo. Další text, týkající se řešení „židovské otázky“⁴ Zamenhof publikoval až roku 1901, tedy po sedmnácti letech.

Hilelismus

Jednalo se o knihu o 78 stranách sepsanou v ruštině s názvem „*Hilelismus: Plán pro řešení židovské otázky.*“⁵ Zamenhof ji vydal pod pseudonymem *Homo Sum* (z lat. „jsem člověk“). Tento text je zásadní pro pochopení souvislostí esperantistického hnutí: jednak Zamenhofových záměrů, jednak důvodů, pro něž se k esperantistickému hnutí přidružovala různá hnutí protichůdných směrů, a konečně i pro pochopení podezře-

L. L. Zamenhof.

ní, že esperanto je dalším židovským pokusem o ovládnutí světa.

Název zamýšleného hnutí odvodil Zamenhof od rabího Hilela staršího. Myšlenky tohoto Ježíšova současníka a jednoho ze zakladatelů rabínského judaismu byly populární mezi stoupenci *haskaly*. Vyprávění o něm i jeho výroky v Talmudu totiž vy-

povídají o jeho otevřenosti vůči nežidovským zájemcům o judaismus. To vyhovovalo všem, kdo měli zájem nacházet paralely mezi judaismem a humanistickými postoji. S oblibou ho citovali také autoři, kteří se v 1. polovině 20. století snažili získat judaismu respekt u nežidovských spoluobčanů.⁶ Asi nejznámějším výrokem tohoto rabína je varianta tzn. Zlatého pravidla: „*Co sám máš nerad, nečiň jinému! – To je celý zákon a všechno ostatní je výklad.*“⁷

Právě to považoval Zamenhof za základ proměny judaismu v univerzální náboženství, které by mohli přijmout všichni lidé bez ohledu na etnickou, a pokud možno i dosavadní náboženskou, příslušnost. Judaismus zbavený všeho, co Židy vylučuje z „běžné“ společnosti, by se podle Zamenhofa mohl stát univerzálním, „neutrálním“ monoteismem, šířeným pomocí univerzálního jazyka. To by Židům umožnilo stát se příslušníky většinové společnosti, aniž by se museli dát pokřtít. Naopak, mohli by zůstat ve svém náboženství, ale v jeho nejčistší a zároveň nejpokrokovější podobě. Židovské náboženství by svět osvobodilo od náboženských sporů podobně, jako by jej esperanto osvobodilo od sporů etnických.⁸ Tím by došlo ke splnění biblických příslibů: judaismus by se v hilelismu stal „požehnaním pro svět“⁹ a přinesl budoucnost,

v níž „nepovstane pronárod proti pronárodu“. Zamenhof se domníval, že svým dílem rozvíjí „hilelistický“ proud v rámci judaismu, očisťuje jej a obrozuje. O úplném odvržení náboženství Zamenhof neuvažoval: ateistou nikdy nebyl.

Zamenhofův pokus o reformu židovského náboženství byl zjevně inspirován německými a francouzskými podobami reformního judaismu. Ty se rozvíjely již od počátku 19. století a Zamenhof měl dostatek příležitostí seznámit se s jejich myšlenkami a praxí a poučit se z jejich chyb. Rozhodně je nepovažoval za řešení „židovské otázky“ a v jednom ze svých textů je dokonce označil za lživé.¹⁰ Vadilo mu, že reformní judaismus stále zůstává etnickým náboženstvím, považoval nahrazení hebrejštiny národními jazyky za nedostatečné a zjednodušení stravovacích předpisů a liturgie mu připadalo polovičaté. Náboženství, které by řešilo situaci Židů (a spolu s nimi i příslušníků všech náboženství) by podle něj muselo být neetnické, nesmělo by používat jazyk žádného národa, nýbrž univerzální esperanto a muselo by být osvobozeno od všech lidských přídavků. – Podobnost se snahou o „očistění“ či nalezení „původního“ náboženství v protestantismu není náhodná. Židovská reforma i osvícenské snahy o očistu náboženství byly přímo či nepřímo inspirovány protestantismem.

Jak ještě uvidíme, Zamenhof od roku 1901 až do své smrti váhal, zda má založit nové náboženství, jež má všechna dosavadní náboženství nahradit, nebo zda vytvořit jakési metanáboženství, k němuž by se mohli přihlásit příslušníci existujících náboženství, aniž by se museli s vlastním náboženstvím rozejít. Stejně jako jeho následovníci označoval hilelismus někdy za univerzální náboženství, jindy – a později – spíše za „filosofii“ či „náboženskou filosofii“, popřípadě „nauku“ či „humanistické hnutí“.

Předpokládal nicméně, že minimálně první a druhou generací vyznavačů hilelismu by museli být „svobodomyšlní Židé“, neboť právě oni mají na rozšíření tohoto náboženství zájem. Jinověrci nemají v současnosti důvod svá náboženství opouštět, neboť příslušnost ke státnímu náboženství jim přináší výhody. Pro Židy je naopak nevýhodou, nicméně k jinému náboženství přestoupit nechtějí. Proměnou judaismu v univerzální náboženství hilelismu a rozšířením hilelismu mezi jinověrce dojde postupně k integraci Židů do nové, univerzální společnosti, která se vytvoří rukou v ruce

s rozšířením univerzálního jazyka a náboženství. Zamenhof zároveň předpokládal, že vyznavači univerzálního náboženství by se stali základnou mluvčích esperanta, kteří by své děti učili esperanto jako mateřský jazyk.¹¹ Byli by základem budoucího univerzálního či neutrálního – tedy nenacionalistického lidstva.

Jak Zamenhof uvedl ve svých poznámkách: „*Svémi myšlenkami si můžeme získat celý svět stejně, jako se to dodnes dařilo křesťanům, ačkoli začali jako malá skupinka Hebrejců. Namísto abychoom byli absorbováni křesťanským světem, absorbujeme my jej.*“¹²

Základ náboženství považoval Zamenhof za nutné shrnout do několika snadno srozumitelných principů:

*Cítíme a uznáváme existenci Nejvyšší síly vládnuoucí světu a tuto sílu nazýváme Bůh. – Bůh vložil své zákony do srdce každého člověka v podobě svědomí. Vždy poslouvej hlas svého svědomí, neboť je to nikdy neutichající hlas Boží. – Základ všech zákonů, daných nám Bohem, je možno vyjádřit následujícím pravidlem: Miluj svého bližního a čiň druhým to, co chceš, aby činili oni tobě a nikdy veřejně ani vskrytu nečiň nic, o čem Ti tvůj vnitřní hlas říká, že by to nebylo Bohu milé. Všechny ostatní příkazy, které můžeš slyšet od svých učitelů a vůdců a které se neslučují s těmito třemi body náboženství, jsou jen lidskými komentáři, jež mohou být jak pravdivé, tak mylné.*¹³

K principům hilelismu patřilo také odmítnutí veškeré rasové či etnické netolerance. Z přesvědčení, že každá země patří lidem, kteří ji obývají, vyplývalo odhodlání nazývat země nikoli podle převažujícího etnika, ale podle hlavního města.¹⁴ Zde se náboženské záměry zjevně mísily s politickými.

V dopise Javalovi roku 1905 Zamenhof napsal, že hilelismus považuje za důležitější než veškeré své dosavadní či možné budoucí dílo. „... celý projekt esperanta je jen **částí** této obecné myšlenky, již nazýváme hilelismem.“¹⁵

Homaranismo

Roku 1901 Zamenhof seznámil s konceptem hilelismu několik židovských intelektuálů. Ti jej přijali bez nadšení. Zamenhof na myšlence pracoval dále.

K esperantu, které bylo tehdy téměř výlučně jazykem písemné komunikace, se mezitím začaly z různých důvodů hlásit

skupiny nejrůznějších zájmů: byli to vědci, toužící po snazším sdílení poznatků; ateisté, stoupenci Volné myšlenky a dalších protináboženských skupin, považujících esperanto za zbraň v boji proti náboženství; byli to římskí katolíci, kteří v něm viděli prostředek misie a nového sjednocení římskokatolické církve.¹⁶ Mnozí viděli v univerzálním jazyku nástroj moci a už na počátku šlo o to, která ideologie – ať již náboženská či nikoli – si jej osvojí.

Právě ateisticky a protinábožensky zaměřené kruhy pak získaly převahu na prvním Světovém esperantistickém kongresu, který se konal roku 1905 v Buloni. Přestože součástí kongresu byla mše sloužená v esperantu, hostitelé neměli zájem, aby otec esperanta rozvíjel na kongresu náboženské myšlenky.

Jak se v dějinách myšlenkových hnutí nejednou stává, původní tvůrce byl odsunut na vedlejší kolej. Esperantistické hnutí nejenže nebylo zcela prosto nacionalismu a antisemitismu, ale zároveň si někteří jeho stoupenci uvědomovali, že Zamenhofova osobnost může škodit propagaci: především vadilo, že Zamenhof byl Žid, neboť představa univerzálního jazyka vytvořeného Židem až příliš nahrávala představám o židovské světovládě;¹⁷ byli-li mezi předními esperantisty též známí zednáři,¹⁸ přímo se nabízelo vysvětlovat esperanto jako další plán židozednářského spiknutí. Vyslovování jakýchkoli myšlenek o náboženství mohlo být pro šíření esperanta škodlivé; zdálo se, že nejlepší bude o této věci cudně mlčet. Ale právě to se míjelo Zamenhofovým cílem.

Po návratu z kongresu v Buloni začal Zamenhof přepracovávat koncept své náboženské filosofie tak, aby byla lépe přijatelná. Především musel změnit její název, který byl problémem i pro relativní filosemity:¹⁹ Talmud byl i mezi vzdělanými propagátory náboženské tolerance v té době vnímán jako problém, jako cosi, čeho by se Židé měli zbavit.²⁰ Nežřídka mívali tento dojem i asimilovaní Židé.²¹ Pro ateisty byl celý koncept příliš náboženský. Pro Židy pak nebyl důvěryhodný z několika důvodů: (1) Až příliš připomínal křesťanské výzvy k překonání judaismu prostřednictvím „většího“ a „univerzálnějšího“ náboženství, které v jádru lépe odpovídá „podstatě judaismu“. (2) Nikde nebyla a nemohla být záruka, že se k tomuto hnutí postupně připojí všichni Židé a že hilelismus nebude znamenat jen další rozštěpení – a v mém závěru neopatří těm, kdo zůstanou

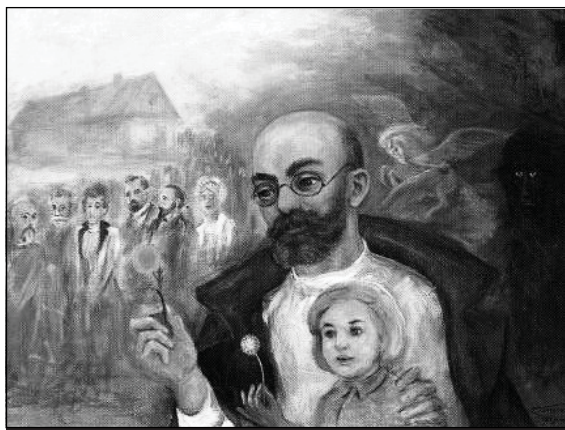
„neuniverzálními“ náboženskými Židy, nové nepřátele. (3) Ze zřejmých důvodů se nemohl líbit sionistům. Bylo proto třeba, aby nové náboženství bylo zcela „neutrální“.

V březnu 1906 Zamenhof vydal – opět pod pseudonymem – brožuru „*Homaranismo*“ („Humanismus“). Homaranismus měl víceméně stejná kritéria jako hilelismus, změnila se pouze terminologie a zmizely pasáže týkající se situace východoevropských Židů. V esperantistickém tisku se objevily pouze dvě – kritické – reakce, a to

z obou stran odpůrců: od litevského katolického kněze A. Dambuskase a francouzského ateisty L. de Beaufronta. Zamenhofovi francouzští spolupracovníci, Javal a Sebert, mu radili, aby své autorství zamlčel, neboť se obávali možného rozkolu v esperantistickém hnutí. Ze stejného důvodu mu nedovolili mluvit o homaranismu na kongresu v Ženevě.

Přesto Zamenhof v roce 1906 dokončil přeměnu hilelismu v homaranismus. I ten pak dále proměňoval, poslední verzi homaranismu dokončil v roce své smrti, roku 1917. Během jednotlivých verzí ubývalo zmínek o esperantu a nakonec Zamenhof zamýšlel šířit homaranismus již nikoli v esperantu, ale v národních jazycích. Jeho okolí mu však stále více bránilo vůbec zmiňovat to, co považoval za „vnitřní myšlenku“ esperanta. Přesto během posledních 10 let života podnikal stále nové a nové pokusy, jak tuto myšlenku přece jen prosadit.

Po kongrese v Krakově (1912) začal plánovat uspořádání Kongresu pro neutrální humánní náboženství, který měl proběhnout paralelně s výročním 10. mezinárodním esperantistickým kongresem v Paříži (měl se konat 1915). Tímto novým pokusem chtěl oslovit volnomyšlenkáře a bezvěrce. Organizátoři pařížského kongresu jeho návrh zamítli, proto se rozhodl po pařížském kongresu uspořádat samostatný kongres v Bernu. Dochovaná korespondence se švýcarským esperantistou Uhlmanem a s R. de Saussurem²² svědčí o tom, že Zamenhof hodlal založit nové hnutí, již nejen pro esperantisty, ale pro všechny, kdo opustili své původní náboženství, a přesto mají zájem patřit k nějaké náboženské komunitě. Plán překazilo propuknutí 1. světové války a zhoršení Zamenhofova zdravotního stavu.

Zamenhof s holčičkou na Klíně od Henryka Jankowskiego připomíná obrazy Krista s dětmi. V ruce drží pampelišku, jejíž chmýří učí divenku rozfoukávat. V pozadí Pegas, „kuň básníků“..

Homaranismo v kontextu

Čím byl Zamenhofův projekt v dobovém kontextu? – Je zřejmé, že v letech 1901-1906 začal jako snaha o vytvoření nového náboženství s vlastní dogmatikou (kterou Zamenhof vytvořil jako první), chrámy (zmínil je, ale myšlenku nerozváděl), rituály (předpokládal je, ale rovněž nerozpracoval) a jednoznačnou náboženskou příslušností. V další fázi (1906-1912) se zdálo, že inklinuje k čemusi, co bychom dnes asi nazvali „metanáboženská platforma“, tedy hnutím zastřešujícím lidi, kteří zůstávají příslušníky svého náboženství, ale pojmají je důsledně humanisticky, a snad i přijímajícím nové členy z řad bezvěrců. Nevíme, zda v tomto pojetí ještě Zamenhof počítal s vlastními chrámy a rituály, nezmiňoval je. Spíše nežli o dogmata se jednalo o „deklaraci“. V poslední fázi (1913-1917) se mělo jednat opět o samostatné náboženství, hledající svoji základnu především mezi bezvěrci. Opět nevíme, zda ještě počítal s nějakými obřady a chrámy.

Zamenhof byl v pokusu o náboženské sjednocení lidstva inspirován předchůdci či paralelními pokusy a inspiroval další. Za první pokusy o sjednocení lidí různých vyznání na evropském kontinentě můžeme považovat hnutí 17. a 18. století, z nichž některá měla esoterní podobu a oscilovala mezi platformou pro setkávání stoupenců různých vyznání a novým (meta)náboženstvím.²³ Zamenhof je znal minimálně z literatury.²⁴ Nepochybně věděl o „náboženství humanity“ založeném A. Comtem a o jinak pojímaném „náboženství humanity“ J. S. Milla.²⁵ Stejně tak se musel setkávat s ekumenickými snahami druhé poloviny 19. století (pravděpodobně znal myšlenky polských unitářů a dílo V. S. Solovjova s F. M. Dostojevského). Tolstého

následovníci byli mezi prvními propagátory esperanta v Rusku. Musel si všimnout organizovaných aktivit bezvěrců, zejména Volné myšlenky, z jejichž řad se rekrutovali též organizátoři prvního esperantistického kongresu v Buloni.²⁶ Představa sjednocení lidstva pod jedním náboženstvím (či ideologií) byla na konci 19. století formulována nespočtem myslitelů i vizionářů. Řada takto orientovaných hnutí i jednotlivců se záhy ujala projektu esperanta.²⁷ Ve Francii to byli stoupenci Volné myšlenky, svobodní zednáři,²⁸ členové Theosofické společnosti,²⁹ ale také katoličtí intelektuálové. Pro Čechy je příznačné propojení esperanta se spiritismem,³⁰ které se prostřednictvím Františka (Vladimíra) Lorenze (1872-1952) přeneslo do Brazílie. Tak se stalo, že brazilská spiritistická společnost publikovala učebnice esperanta a esperantistická společnost propagovala mezi svými členy spiritismus.³¹

Některá náboženská hnutí však esperanto zahrnula přímo do svého učení: Bylo to v první řadě hnutí baháí, které ovlivnilo také život Zamenhofovy rodiny. Jeho dcera Lidia, nadšená esperantistka a homaranistka, se osm let po otcově smrti seznámila na esperantistickém kongresu ve Varšavě s vírou baháí a krátce poté se stala jeho aktivní členkou. K základům baháí patří víra v jednotu Boha, náboženství a lidstva, stejně jako víra v příchod nové doby, v níž dojde ke sjednocení lidstva, nastolení míru a spravedlnosti. Baháisté se s esperantem setkali v roce 1901, kdy se esperantu začal učit nejstarší syn Bahá'u'lláha, zakladatele této nové víry. Bahá'u'lláh sám tento jazyk výslovně doporučoval jako přípravný krok ke sjednocení lidstva.

Zvláštní význam si získalo esperanto v japonském hnutí Ómoto, vycházejícím ze šintoismu. Toto hnutí v sobě spojilo prvky původního japonského náboženství s myšlenkami univerzální humanity, pacifismu a monoteismu.³² Degučí Onisaburó, vůdce hnutí, poznal esperanto asi roku 1923 a prohlásil je za „nebeský jazyk“.³³ Jako mnozí další v něm viděl nástroj ke sjednocení a usmíření lidstva. Téhož roku přijalo Ómoto esperanto za univerzální jazyk, podnes v něm šíří své myšlenky. Na internetu (včetně anglické Wikipedie) se objevují zmínky o tom, že Zamenhof je spolu s dalšími významnými sekulárními osobnostmi uctíván jako božstvo – kami. Na stránkách hnutí Ómoto však o takovém uctívání Zamenhofovy osoby není ani zmínka.³⁴ Na těchto stránkách lze naopak najít foto-

grafie pomníku, odhaleného v roce 1963 u příležitosti 30 let spojení esperanta a Ōmoto u svatyně Ten'ōnkjo poblíž města Kameoko (provincie Kjóto) a nesoucího nápis: *Unu Dio, unu mondo, unu Interlingvo* („Jeden Bůh, jeden svět, jeden mezinárodní jazyk“).³⁵

Zamenhofovo „destination“

Zamenhof si nebyl vědom, jak kulturně a dobově podmíněn je to, co považoval za „neutrální“ – víra v jedinou Sílu, sjednocování pod jednou naukou, potřeba náboženské příslušnosti, i samotný pojem „neutrality“ (který úzce souvisí s politickou neutralitou států tehdejší Evropy). Celé jeho dílo osciluje mezi sekulárním humanismem (který už v názvu hnutí dostává náboženský význam) a náboženstvím (které je však natolik individuální a nespécifické, že připomíná spíše sekulární hnutí) a mezi filozofií a ideologií.

Několik týdnů před svou smrtí se Zamenhof pustil do psaní poslední, nedokončené úvahy *O Bohu a věčném životě*. Kromě jednoho odstavce vzpomínek se mu z ní podařilo zaznamenat jen několik poznámek: „*Ve světě věřících patrně nikdy nenajdu uspokojující sympatie, pravděpodobně proto, že moje víra je úplně jiného druhu než jejich ...*“ *Začínám cítit, že smrt možná není zmizení, ale zázrak, a že v přírodě existují jakési zákony, jimiž nás něco vede k jakémusi destination...“*

I v této poslední větě se odráží dějinný vývoj. Od svědomí, jemuž na sklonku první světové války bylo stále těžší přisuzovat roli „Božího hlasu“, se Zamenhof obrací k přírodě, v níž tuší jakési zákony, jimiž něco – slovo Bůh je mnohem nejistějším označením než v roce 1901 – vede jednotlivce (ne již národy) k jakémusi „destination“. A samozřejmě: Zamenhof, vědom si svého chatrného zdraví a malých vyhlídek na dlouhé dožití, přesouval postupně ohnisko své pozornosti od řešení univerzálních otázek lidstva k univerzální otázce konečnosti každého člověka. ■

Poznámky

- 1 Aleksander Korzhenkov: *Zamenhof: The Life, Works and Ideas of the Author of Esperanto*, Mondial a Universal Esperanto Association, New York – Rotterdam 2010. ISBN 1595691677, s. 23-24.
- 2 Sám se považoval za člena první sionistické skupiny vůbec. (Viz dopis Alfredu Michaux z r. 1905 in: *Mi estas Homo*, s. 101, a zejména rozhovor pro *The Jewish Chronicle* r. 1907: „Mnoho let předtím, než se objevil Herzl a předtím, co se mezi Židy rozšířila myšlenka židovského státu, již v roce 1881, když jsem studoval v Moskvě, jsem na jedné schůzce předložil patnácti spolužákům plán, který jsem vymyslel. Podle mého plánu bychom v nějaké odlehle části světa založili židovskou kolonii.

Ta by představovala počátek a stala by se centrem nezávislého židovského státu. ... Založili jsme cosi, co považují za první židovskou politickou organizaci v Rusku.“ Citováno dle: Korzhenkov: *Zamenhof*.

- 3 Cit. dle: L. L. Zamenhof: *Mi estas homo* (editor: Aleksander Korzhenkov), Sezonoj, Kaliningrad 2006, s. 38.
- 4 Uvozovkami naznačují, že pouze cituji pojem, který používal sám Zamenhof. Analýza pojmu samotného by si zasloužila samostatný článek.
- 5 Orig.: *Gilelizm: Projekt rešenija jevrejskovo voprosa*, Petrohrad, 1901.
- 6 V českém prostředí jeho výroky pro nežidovské a asimilované židovské čtenáře popularizoval např. Jiří Mordechaj Langer v knize: *Talmud, ukázky a dějiny*, Práh, Praha 1991, ISBN 80-85809-06-0.
- 7 Babylónský talmud, Šabat 31a (překlad Langer, tamtéž).
- 8 Ulrich Lins: *Nebezpečný jazyk, studie o pronásledování esperanta*, Progreso Praha 1990, ISBN 5-01-003136-1, s. 18.
- 9 Za „přirozený dar, který Židé dali světu“ označil esperanto (nikoli hilelismus či homaranismus) jeden z nejbližších spolupracovníků při smuteční řeči nad Zamenhofovou rakví.
- 10 In: Korzhenkov: *Zamenhof*, s. 115
- 11 Dopis Kofmanovi 1901, In: Zamenhof: *Mi estas Homo*, s. 97.
- 12 Tamtéž, s. 253.
- 13 Doslovně cituji jen první tři body z Dogmat hilelismu. Ty zůstaly beze změny i poté, co se hilelismus změnil v homaranismus. In: Korzhenkov: *Zamenhof*.
- 14 Zamenhof: *Mi estas Homo*.
- 15 Dopis Javalovi 1905, In: tamtéž, s. 115-116.
- 16 Při bližším pohledu na dobovou literaturu, propagující esperanto z různých hledisek, vidíme, jak důsledně o sobě jednotlivé skupiny ve svých tiskovinách nepsaly. Stejně tak v žádné propagační brožůře nenajdeme zmínky o homaranismu.
- 17 Toto podezření trvalo ještě po 2. světové válce. Viz: Lins: *Nebezpečný jazyk*.
- 18 Zamenhof sám zednářem nebyl. Podle náznaků v jeho myšlenkách se zdá, že považoval zednářství za překonané. Prvními mluvčími esperanta však kromě polských a ruských Židů a následovníků L. N. Tolstého byli východoevropeští zednáři. Viz: Korzhenkov: *Zamenhof*, s. 35.
- 19 Po roce 1914 se antisemitismus objevil mezi samotnými esperantisty. V květnu 1914 se v časopise *Pola Esperantisto* (Polský esperantista) objevil antisemitický laděný článek A. Niemojewského, *Poloj kaj hebreaoj* („Poláci a Židé“) s předmluvou vydavatele, v níž stálo, že Talmud je „strašlivá kniha předsudků a nenávnosti vůči všem nežidovským“. Zamenhofův osobní protest redakci byl zmíněn v dalším vydání oznámením, že redakce obdržela několik protestů od Židů, kteří „nám jasně ukázali nedostatečné vzdělání těch, kdo se Talmudu zastávají“ (In: A. Korzhenkov: *Zamenhof: Life, Work*, kap. 16).
- 20 První překlady jednotlivých talmudických traktátů nebo i jen citátů byly v té době novinkou.
- 21 Asimilování Židů, kterým se nedostalo židovského náboženského vzdělání (tedy asimilanti nevzdělaných židovských vrstev a potomci asimilantů) již sami neměli k Talmudu přístup.
- 22 Bratrem lingvisty F. de Saussure.
- 23 Mám na mysli pokusy sjednotit příslušníky různých vyznání do jakéhosi neutrálního monoteismu, ať již uctívajícího Prozřetelnost, Nejvyšší rozum, Přírodu apod. O tom, jak se takové snahy dokázaly snoubit s esoterními, magickými a na rituál orientovanými představami a hnutími, pojednává z české literatury zvláště: Luboš Antonín: *Hermetici a šarlatáni evropského rokoka*, Rodiče, Praha 2003 (pro starší dobu), a Antonín K. K. Kudláč: *Příběh(y) volné myšlenky*, NLN, Praha 2005, ISBN 80-7106-673-7 (pro konec 19. a 1. polovinu 20. století).
- 24 Znal osvicenského myslitele a částečně i jejich zdroje. Zajímalo se o dění ve Spojených státech a koncepty mírumilovného soužití různých vyznání. Téměř jistě znal dílo E. G. Lessinga, přinejmenším *Moudrého Nathana* a pravděpodobně i *Výchovu lidského rodu*.
- 25 Právě z kritiky, již se Comteově sekulárnímu „náboženství humanity“ dostalo od Milla a dalších, a to zejména na systém rituálů a kněžstva, vytvořený po vzoru římskokatolické církve, se mohl Zamenhof poučit, že právě tyto prvky mohou představovat největší problém. Snad také proto od samého počátku nepočítal s kněžstvem a oblast rituálů a chrámů ponechal jen v nespéci-

fikovaném plánu. – Důraz naopak kladl na to, co bylo v jeho době na Comteově náboženství ceněno nejvíce: svědomí, altruismus a všelidské bratrství.

- 26 První mezinárodní ateistický (či bezvěrecký) kongres se konal v srpnu 1880, tedy v době Zamenhofových univerzitních studií. Lze předpokládat, že mladý Zamenhof se o těchto aktivitách dověděl. Koneckonců, nejslavnější litevský volnomyšlenkář, Jonas Šliūpas (1861-1944), se pohyboval ve stejném prostředí rusko-litevských intelektuálů a se stejným zájmem o sociální otázky, jimiž se zabýval i Zamenhof.
- 27 Lze spekulovat o tom, zda část neúspěchu hilelismu či homaranismu nespočívala právě v tom, že nabídkou univerzálního jazyka sám vytvořil prostředí, v němž se soustředilo velké množství subjektů s podobnými ambicemi, které tak hilelismu či homaranismu konkurovaly.
- 28 Neaktivnějším byl v tomto směru smíšený řád Droit Humain („Lidské právo“). Pražská lóže Dobrovský (zal. 1923), náležející k tomuto řádu, vydávala časopis *Doi steloj* („Dvě hvězdy“). In: Jana Čechurová: *Čestí svobodní zednáři ve XX. století*, Libri Praha 2002, ISBN 80-7277-122-1.
- 29 Theosofické hnutí mělo od roku 1875 ve své Konstituci zakotven cíl „*Vytvořit jádro univerzálního lidského bratrství, bez ohledu na rasu, vyznání, pohlaví, kastu či barvu pleti*.“ – Spojení Volné myšlenky a theosofie na českém území dokládá Kudláč: *Příběh(y) volné myšlenky*, s. 17.
- 30 Propojení spiritismu, Volné myšlenky a různých dalších esoterních kroužků popsal ve své knize *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století* Z. Nešpor. Ústí nad Labem 2004, ISBN 80-86067-92-0.
- 31 Joan Francés Blanc: O Lorencovi. In: František Vladimír Lorenc: *Úplná učebnice mezinárodní řeči dra. Esperanta*, Edicions Talvera, 2012, ISBN 979-10-90696-20-4, (reprint knihy vydané v Pardubicích 1890), s. 4-10.
- 32 Birgit Staemmlerová: Ōmoto. In: *Encyklopedie nových náboženství*, Knižní klub, Praha 2006, s. 223 a 231.
- 33 In: <http://www.oomoto.or.jp/English/enFaq/indexfaq.html> (navštíveno 15. 10. 2013).
- 34 Například: <http://killingthebuddha.com/mag/dogma/accidental-gods/> (navštíveno 11. 10. 2013), <http://en.wikipedia.org/wiki/Oomoto>, <http://en.wikipedia.org/wiki/Esperto>. – Zmínky na anglické Wikipedii buď postrádají citaci (stránka o Ōmoto) nebo citují z esperantské verze stránek hnutí Ōmoto, kde však o Zamenhofovi coby kami není zmínka: <http://www.oomoto.or.jp/Esperto/index-es.html> (vše navštíveno 15. 10. 2013)
- 35 <http://www.oomoto.or.jp/Esperto/esperanto/historio.html> (navštíveno 15. 10. 2013).
- 36 Zamenhof: *Mi estas Homo*, s. 283.

From Hillelismo to Homaranismo

This article explores the idea of „universal religion“ as proclaimed by L. L. Zamenhof, the inventor of Esperanto language. This ideology, called „Hillelismo“ and later „Homaranismo“, was intended to be the core of a plan of unification and reconciliation of the entire mankind. The whole plan was supposed to comprise this religion or „religious philosophy“, Esperanto language and a culture of tolerance and unity. It is not much known that the idea had its roots in the situation of Jews in the Eastern Europe and their search for solution of that condition. Hillelismo/Homaranismo was based on the teachings of Hillel the Elder and the Golden Rule as formulated by this 1st-century B.C. Rabbi.

For religious studies it is interesting how Zamenhof and his followers thought about religion itself: What did they mean by this word? What did they consider to be essential, what did they think to be dispensable? (For example, Zamenhof started his work with dogmatics of the new religion but he postponed for later time any elaboration of religious practice.)

The third part of the article is focused on the adoption of Esperanto and partially also of the Homaranismo project by other religious movements around the world and its relation to other forms of religious humanism and universalism.

Mgr. Ruth J. Weiniger (*1982) absolvovala studium religionistiky na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice. Nyní je v navazujícím studiu Religionistiky na ETF UK.